FONETIKA ITALŠTINY

JAN **RADIMSKÝ**

KAROLINUM

Fonetika italštiny

Jan Radimský

———

Recenzovali:
prof. PhDr. Sylva Hamplová, CSc.
doc. Mgr. Pavel Štichauer, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2018
© Jan Radimský, 2018

Kniha byla vydána s finanční podporou Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích – projekt GA FF/PM01/2017 „Fonetika italštiny".

ISBN 978-80-246-3805-8
ISBN 978-80-246-3842-3 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

PODĚKOVÁNÍ

Za pečlivé pročtení rukopisu, cenné kritické připomínky a inspirativní diskuse bych rád poděkoval Sylvě Hamplové, Tomáši Dubědovi a Pavlu Štichauerovi. Bez jejich obětavé pomoci by tato kniha stěží mohla vzniknout. Poděkování za pomoc s korekturou patří také Fabiovi Ripamontimu. Za omyly a některé nevyhnutelné kompromisy nese plnou odpovědnost autor.

J. R.

OBSAH

Předmluva 9

Přehled symbolů transkripce IPA pro italštinu 12

1. SOUČASNÁ ITALŠTINA A JEJÍ ZVUKOVÉ PODOBY 15
1.1 Koncept standardní zvukové podoby 15
1.2 Vývoj standardní italštiny 16
1.3 Současný stav 19
1.4 Fonetická transkripce 22

2. SEGMENTÁLNÍ FONETIKA 27
2.1 Nejmenší segmenty mluvené řeči: hlásky a fonémy 27
2.2 Souhlásky, samohlásky a dvojhlásky 30
2.3 Souhlásky 32
2.3.1 Přehled italských souhlásek 32
2.3.2 Souhlásky okluzivní ústní 34
2.3.3 Souhlásky okluzivní nosové 36
2.3.4 Souhlásky frikativní 39
2.3.5 Souhlásky laterální 43
2.3.6 Afrikáty 44
2.3.7 Vibranta /r/ 47
2.3.8 K výslovnosti souhlásek v regionálních varietách 49

2.4 Samohlásky 52
2.4.1 Přehled italských samohlásek 52
2.4.2 Vysoké samohlásky 54
2.4.3 Středové samohlásky 55
2.4.4 Nízké samohlásky 59
2.4.5 Délka samohlásek (kvantita) 59
2.5 Aproximanty centrální 65
2.5.1 Status centrálních aproximant v neutrální italské výslovnosti 65
2.5.2 Rámcová pravidla distribuce centrálních aproximant 68
2.5.3 Distribuce aproximanty /j/ 71
2.5.4 Distribuce aproximanty /w/ 75
2.5.5 Kombinace vysokých samohlásek a aproximant 76
2.6 Struktura slabiky 77

3. PŘÍZVUK 83
3.1 Charakter přízvuku v italštině 83
3.2 Postavení hlavního přízvuku 85
3.3 Vedlejší přízvuk 91
3.4 Přízvuk v konstruovaných slovech 96
3.5 Realizace přízvuku v souvislé promluvě – přízvukový takt 101

4. SANDHI 105
4.1 Přehled sandhi v italštině 105
4.2 Fonosyntaktické zdvojení 107
4.3 Elize 111
4.4 Apokopa 117
4.5 Epiteze 120

5. INTONACE 123
5.1 K popisu italské intonace 123
5.2 Základní intonační modely 125
5.3 Větný důraz 129

Bibliografie 133
Studie 133
Slovníky, korpusy a databáze 136

Přílohy 139
Příloha 1 – výslovnost [s/z] 139
Příloha 2 – Kvalita středových vokálů v přízvučných sufixech. 140
Příloha 3 – Nepřízvučné konfixy ve slovníku Zingarelli (2011) 143
Italsko-český slovníček termínů 147

PŘEDMLUVA

Zvukové podobě velkých románských jazyků bylo v českém prostředí věnováno několik recentních příruček – pro španělštinu např. Bartoš (1999), Králová-Kullová (1998) a zejména Čermák (2015); pro francouzštinu Dohalská & Schulzová (2003) nebo Duběda (2012), pro portugalštinu Tláskal (2006). Stranou zájmu však dlouhodobě stojí italština: její fonetice jsou věnována pouze skripta Jaroslavy Pačesové (1973, v novějších edicích 1980, 1992 a 1998), která však svou koncepcí, rozsahem a (ne)aktuálností již nevyhovují ani jako odborná příručka, ani jako vysokoškolská učebnice. Připravovaná kniha si klade za cíl tuto bibliografickou mezeru zaplnit. Záměrem autora je poskytnout komplexní popis současné standardní a neutrální italské výslovnosti s přihlédnutím k hlavním výslovnostem tzv. regionálním a poukázat také na důležité rozdíly oproti zvukové stránce češtiny.

Výrazným specifikem italštiny ve srovnání s jinými velkými evropskými jazyky je, že existence uznávané či prestižní zvukové podoby je ve fonetických popisech tohoto jazyka často zpochybňována. Autoři fonetických studií explicitně upozorňují, že současná italština má řadu regionálních výslovností, přičemž žádnou z nich nelze chápat jako standardní. Někteří (jako třeba Mioni, 2007: 104) dokonce soudí, že standardní fonetická podoba není v italštině vlastně ani třeba. Tato situace má své historické důvody a otevírá také řadu teoretických i ryze praktických otázek souvisejících se vztahem standardní italštiny a italských dialektů v současnosti. Italština totiž vznikla v pozdním středověku jako jazyk literární a až do druhé poloviny 19. století mluvili italsky pravdě-

podobně jen lidé gramotní, takže v okamžiku bezprostředně po politickém sjednocení Itálie (1861) se byl schopen italsky domluvit jen zlomek obyvatel nově konstituovaného Italského království. Také v následujících sto letech se však znalost italštiny rozšiřovala téměř výhradně skrz psaný projev. Výsledkem je stav, kdy i dnešní rodilí mluvčí užívají ve výslovnosti výhradně některou z tzv. „regionálních" italských výslovností. Vedle nich existuje víceméně umělá výslovnost „standardní", postavená na doporučení ortoepických příruček (např. Bertoni-Ugolini, 1939; Camilli-Fiorelli, 1965; Tagliavini, 1965 nebo Canepari, 1979) a nejnovější prameny pak hovoří také o italské výslovnosti „neutrální", v níž se mísí prvky ortoepické a regionální výslovnosti tak, aby výsledný dojem byl ze sociolingvistického hlediska konotován neutrálně či pozitivně. Dosavadní česky psané práce o italské výslovnosti (Pačesová, 1998; resp. pasáže o výslovnosti v Hamplové, 2004) tuto problematiku přehlížely a soustředily se především na stručný popis výslovnosti ortoepické, která je však v praxi spíše hypotetickým konstruktem.

Předkládaná příručka pokrývá všechny hlavní oblasti zvukového popisu jazyka, tj. italský hláskový systém (souhlásky, samohlásky, centrální aproximanty, délka samohlásek, fonologická relevance jednotlivých hlásek v italštině standardní a neutrální), realizaci souhláskových a samohláskových skupin (hiáty, diftongy, geminace a spontánní geminace souhlásek, struktura slabiky), suprasegmentální stránku zvukového projevu (přízvuk, větný důraz, intonace) a sandhiové jevy (fonosyntaktické zdvojení, elize a apokopa). Zvláštní pozornost je věnována mimo jiné souvislosti morfologické struktury slov s umístěním přízvuku. Text je kritickou syntézou současných i starších studií o italské výslovnosti na pozadí současných obecně fonetických poznatků (v češtině zejm. Ashby – Maidment, 2015). Ve sporných otázkách týkajících se způsobu realizace hlásek a hláskových skupin provádí autor srovnání doporučené, resp. neutrální nebo tolerované výslovnosti na centrální slovní zásobě tak, jak ji zachycují transkripce ve velkých slovnících současné italštiny, jako je DiPI (2012–2015), Zingarelli (2011) nebo Gradit (1999). Tam, kde kolísající fonetické jevy do jisté míry korelují s psanou podobou jazyka (např. elize a apokopa), ověřuje autor tendence v současném úzu na korpusu ItWac.

Fonetika italštiny je příručka určená českým lingvistům, jazykovým profesionálům (učitelům, tlumočníkům, apod.) a využijí ji také vysokoškolští studenti italianistiky, pro které adekvátní studijní materiál v češtině zatím chyběl. Studenty je však třeba upozornit, že na rozdíl od obdobných příruček věnovaných fonetice jiných románských jazyků neobsahuje tato kniha výkladové pasáže

o základech obecné a české fonetiky a fonologie, které jsou obvyklou součástí kurzů úvodu do fonetiky na vysokých školách. Zařazovat tato témata se nezdálo účelné, protože jsou brilantně pokryta v jiných snadno dostupných příručkách jako například *Úvod do obecné fonetiky* (Ashby – Maidment, 2015), *Fonetika a fonologie* (Krčmová M., 2007) nebo *Fonetika a fonologie češtiny* (Palková, 1997).

PŘEHLED SYMBOLŮ TRANSKRIPCE IPA PRO ITALŠTINU

Samohlásky

Foném	Hláska	Popis	Pravopis	Příklad
/i/	[i]	přední (=palatální) zavřená	*i*	*pino* ['pi:no]
/e/	[e]	přední (=palatální) polozavřená	*e*	*bere* ['be:re]
/ɛ/	[ɛ]	přední (=palatální) polootevřená	*e*	*bene* ['bɛ:ne]
/a/	[a]	střední (=prepalatální) otevřená	*a*	*tana* ['ta:na]
/ɔ/	[ɔ]	zadní (=velární) polootevřená	*o*	*poco* ['pɔ:ko]
/o/	[o]	zadní (=velární) polozavřená	*o*	*ponte* ['ponte]
/u/	[u]	zadní (=velární) zavřená	*u*	*cura* ['ku:ra]

Souhlásky

Foném	Hláska	Popis	Pravopis	Příklad
/p/	[p]	neznělá bilabiální okluziva ústní	*p*	*palla* ['palla]
/b/	[b]	znělá bilabiální okluziva ústní	*b*	*bello* ['bɛllo]
/m/	[m]	znělá bilabiální okluziva nosová	*m*	*mamma* ['mamma]
/t/	[t]	neznělá alveolární okluziva ústní	*t*	*tela* ['te:la]

/d/	[d]	znělá alveolární okluziva ústní	*d*	*donna* ['dɔnna]
/n/	[n]	znělá alveolární okluziva nosová	*n*	*nonno* ['nɔnno]
	[ŋ]	znělá velární okluziva nosová	*n*	*banca* ['baŋka]
	[ɱ]	znělá labiodentální okluziva nosová	*n*	*anfiteatro* [aɱfite'atro]
/ɲ/	[ɲ]	znělá palatální okluziva nosová	*gn*	*gnocchi* ['ɲɔkki]
/k/	[k]	neznělá velární okluziva ústní	*c* (+vše kromě *e, i*) *ch* (+*e, i*) *q* (+*u*)	*cassa* ['kassa] *crisi* ['kri:si] *che* [ke] *quattro* ['kwattro]
/g/	[g]	znělá velární okluziva ústní	*g* (+vše kromě *e, i*) *gh* (+*e, i*)	*gatto* ['gatto] *gridare* [gri'da:re] *ghetto* ['getto]
/ʦ/	[ʦ]	neznělá alveolární afrikáta ústní	*z*	*forza* ['fɔrtsa]
/ʣ/	[ʣ]	znělá alveolární afrikáta ústní	*z*	*zero* ['ʣɛ:ro]
/ʧ/	[ʧ]	neznělá postalveolární afrikáta ústní	*c* (+*e, i*) *ci* (+*a, o, u,* výjimečně *e*)	*cena* ['ʧe:na] *arancia* [a'ranʧa] *cielo* ['ʧe:lo]
/ʤ/	[ʤ]	znělá postalveolární afrikáta ústní	*g* (+e, i) *gi* (+*a, o, u*)	*giro* ['ʤi:ro] *giallo* ['ʤallo]
/f/	[f]	neznělá labiodentální frikativa ústní	*f*	*fare* ['fa:re]
/v/	[v]	znělá labiodentální frikativa ústní	*v*	*velo* ['ve:lo]
/s/	[s]	neznělá alveolární frikativa ústní	*s*	*sera* ['se:ra] *casa* ['ka:sa]
	[z]	znělá alveolární frikativa ústní	*s*	*smettere* ['zmettere] *casa* ['ka:za]
/ʃ/	[ʃ]	neznělá postalveolární frikativa ústní	*sc* (+*e, i*) *sci* (+*a, o, u,* výjimečně *e*)	*scena* ['ʃɛ:na] *sciarpa* ['ʃarpa] *scienza* ['ʃɛntsa]
/l/	[l]	znělá alveolární laterála ústní	*l*	*luna* ['lu:na]
/ʎ/	[ʎ]	znělá palatální laterála ústní	*gl* (+*i*) *gli* (+*a, e, o, u*)	*gli* [ʎi] *biglietto* [biʎ'ʎetto]

/r/	[r]	znělá alveolární vibranta ústní	*r*	*rana* ['ra:na]
/j/	[j]	znělá palatální aproximanta ústní (polosouhláska)	*i*	*fiamma* ['fjamma]
	[i̯]	znělá palatální aproximanta ústní (polosamohláska)	*i*	*mai* ['mai̯] /'maj/
/w/	[w]	znělá velární aproximanta ústní (polosouhláska)	*u*	*uovo* ['wɔ:vo]
	[u̯]	znělá velární aproximanta ústní (polosamohláska)	*u*	*autore* [au̯'to:re] /aw'to:re/

Typografické a jazykové konvence

[au̯'to:re] fonetická transkripce
/aw'to:re/ fonologická transkripce
<autóre> standardní grafický zápis s vyznačeným přízvukem (podle úzu italských slovníků)
autore standardní grafický zápis

Kontextově zapojená příjmení citovaných autorů a autorek jsou skloňována a přechylována podle pravidel české flexe. Kontextově nezapojená příjmení jsou v textu i v přehledu bibliografie ponechána v původní podobě.

1. SOUČASNÁ ITALŠTINA A JEJÍ ZVUKOVÉ PODOBY

1.1 KONCEPT STANDARDNÍ ZVUKOVÉ PODOBY

Zvuková podoba jazyka obvykle není jednotná, ale mění se v závislosti na řadě faktorů zejm. geografických (z jakého regionu mluvčí pocházejí) a sociálních (sociální postavení a vzdělání mluvčích, komunikační situace). Přesto ve fonetických popisech velkých evropských jazyků obvykle najdeme varietu či variety[1], které jsou považovány za prestižní a představují tak jakousi normu, na jejímž pozadí jsou ostatní možné výslovnosti vnímány jako „odchylky". Pro britskou angličtinu je to tzv. *Received pronounciation* (RP), tedy výslovnost charakteristická pro vzdělané obyvatele jihovýchodní Anglie, která se zejm. v první polovině 20. století šířila díky sdělovacím prostředkům (BBC) a školství a stále je standardem či modelem, přinejmenším pro oficiální formální komunikaci (srov. Lepschy-Lepschy, 1995: 9–10). Výslovnostní standard moderní němčiny (*Standardlautung*) v podobě kodifikované slovníkem *Duden Aussprachewörterbuch* relativně věrně odráží výslovnost vzdělaných mluvčích a je považován za vzor pro výuku tohoto jazyka (Hall, 2003: 4–5). Ve francouzštině je za prestižní tradičně považována výslovnost pařížská a Walterová (1993: 224) uvádí, že v anketách prováděných v průběhu druhé poloviny dvacátého století

[1] Termín varieta označuje v lingvistice „verzi" jazyka typickou pro určité území, pro určitou společenskou skupinu nebo plnící určitou funkci.